

Ірина Добрянська

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НОВОГО ПРОЧИТАННЯ СПАДЩИНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Тернопільський національний педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка

Відомо, що у шевченкознавчих студіях комуністичної доби про творчість Т. Шевченка домінував міф виключно як про революціонера-демократа, співця закріпаченого люду, інтернаціоналіста й атеїста.

Цей ідейний орієнтир перекривав інші світоглядні та естетичні грані спадщини Кобзаря, найперше ті, які засвідчували національний характер його творчості. Цьогорічний ювілей Великого Кобзаря – фундатора нової української літератури та мови, неперевершеного національного поета – по-новому її вичитати, відчистивши від метастаз чужої ідеології, які тягнуться з тоталітарних часів. Маємо на увазі нові методологічні підходи до прочитання творів Кобзаря.

У своєму вступі до книги «Вульгарний «неоміфологізм»: від інтерпретації до фальсифікації Т. Шевченка» П. Іванишин зауважує: «Пізнати феномен Шевченкового слова намагалися всі без винятку генерації українців. Але не всім в Україні вдавалося (і вдається) чітко усвідомити окреслену поетом пряму залежність «волі ясної», «веселих жнив» від його «хімерного доброго слова». Як наслідок – убого-безнадійний стан української політики, культури, економіки, екології тощо» [1, 5].

У зв'язку з цим важливою засадою нового прочитання творів Т. Шевченка є визнання факту, що з виходом у світ «Кобзаря» (1840 р.), як стверджують сьгодні шевченкознавці, у значної частини сучасників поета утверджувалося усвідомлення української національної приналежності. «Кобзар» Шевченка нерідко ставав орієнтиром для вибору життєвої позиції українців багатьох поколінь. У художній формі про це розказав Панас Мирний у своєму творі «Пригода із Кобзарем».

Неврахування такої важливої значущості Шевченкового слова не дозволяло розкрити найвагоміші засади його творчості та найфундаментальніші віхи його величі. Отож, торкнімося деяких аспектів нового осмислення спадщини Кобзаря.

З чужої волі п'ятнадцятирічним юнаком Т. Шевченко був відірваний від рідні, близьких, Кирилівки, зрештою – від

Батьківщини. Як кріпак, він змушений був супроводжувати «свого» пана у Литві, Польщі. Разом з ним на тривалий час зупинився у Петербурзі. Однак зовсім безправний за статусом, Т. Шевченко-кріпак на чужині не залишився непоміченим, тим більше не став адаптованим. Від Бога даним неспокійним характером та талантом він пробився: у 24 роки став вільним. Загальновідомо, що у викупі Т. Шевченка брали участь російські та українські за походженням митці Петербурга. Але не менш важливо пам'ятати, що до своєї волі Т. Шевченко йшов наполегливо і сам. Адже відколи себе усвідомлював, не мирився зі становищем невольника, раба. Тому й не корився ні мачусі, ні п'яному дякові, ані безталанній долі. Шукав іншої, кращої.

У книзі О. Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя» маємо докладний виклад про перебування Шевченка-кріпака у Петербурзі, про його знайомство зі столичними митцями та про обставини викупу з кріпацтва. Розмірковуючи над фактом викупу, О. Кониський ставить риторичне запитання: «А чи за оті трохи не дев'ять тисяч днів кріпацтва, чи зазнав він хоч дев'ять годин щасливих? Овва! Сміливо можна сказати: ні! Такі люде, як Шевченко, в неволі не можуть бути щасливими. Щастя в неволі коли й зазнають, то хіба самі

Раби з кокардами на лобі,
Лакеї в золотій оздобі...» [2, 88].

Тому, на наш погляд, при вивченні біографії письменника не можна залишати поза увагою власних волелюбних домагань Т. Шевченка, його пориву до волі. Не можна також применшувати їх значення, оскільки вони є джерелами твердості духу як виразника національної ідеї, а не лише співця сподівань знедоленого кріпацтва, яке прийшло в козацьку Україну, до речі, разом із національним поневоленням.

У Петербурзі Т. Шевченко по-особливому тужив за Україною, яку вважав «утраченим раєм». Почуття ностальгії спалахували у душі поета багаттям любові, яке найяскравіше розгорялося у перших поетичних спробах. Своїми віршами (думами) Т. Шевченко єднався з Батьківщиною – Україною. Ось чому після навчання в Академії художеств Кобзар не використав, здавалося б, ідеальної можливості продовжувати навчання з образотворчого мистецтва. До речі, міг його продовжувати за кордоном. Він віддав перевагу поезії, відчувши, що це його справжнє покликання, яким він прислужиться своїй Україні. Про вибір на користь літературної

творчості, поезії, за яку в той час йому «ніхто й шага не заплатив», Т. Шевченко залишив спогад у своєму «Щоденнику» [3].

У зв'язку з цим Оксана Забужко зауважує, що Т. Шевченко «вибирав не просто між літературою і малярством – він вибирав між міфом (цілістю) і «темою» (частковістю), тобто в соціально-культурному вимірі – між своєкультурністю та «малоросійством», а в екзистенційному – між свободою («Кобзарем» – деміургом національного міфологічного космосу) і несвободою (модним художником імперської культури) в собі самому» [4, 97].

Можна не приймати трактування авторського поняття України для Т. Шевченка як міфу, але хід думок про вибір ним поезії та ролі національного кобзаря-провідника заперечити тут важко.

У 1840 р., коли Т. Шевченкові було 26 років, у світ вийшов його «Кобзар». Книжечка складалася із восьми творів, але їй судилося стати епохальною. Відзначаючи появу «Кобзаря» як першу «зорю» нашого оновленого слова, що з нею «народився перший великий поет український; поет народно-національний!», О. Кониський підкреслював, що в ній «Україна побачила і повітала поета-мужика, зрощеного на ґрунті національно-мужицької історії (підкреслення наше – І. Д.); вона побачила початок того огню, що горить і світить; промінь того сонця, що «йде і за собою день веде». Шевченків «Кобзар» положив вже не зав'язь як Котляревський «Енеїдою», а міцний початок того, що називається національною літературою» [2, 88].

Непромінально важливе значення виходу у світ «Кобзаря» насамперед у тому, що саме йому судилося зробити революцію у майже «мертвих» душах українського освіченого дворянства, своєрідне відродження їх для нації. Зі сторінок Шевченкової книжки до тих, хто спав (маємо на увазі освічене дворянство, інтелігенцію), а мав би стояти на сторожі національної культури, слова, заговорила Катерина, причинна, загомонило козацтво, нагадуючи давню славу та навіюючи тугу через те, що «над дітьми козацькими погані панують». У творі «Тарасова ніч» Т. Шевченко запитував своїх сучасників:

Де поділось козачество,

Червоні жупани?

Де поділась доля-воля,

Бунчуки, гетьмани?

Такі відверті запитання вимагали відповіді, самозвіту, якщо не вголос, то хоча б мовчазного визнання істини, Духа правди.

У зв'язку з цим Б. Лепкий писав, що «Кобзар» Т. Шевченка «сонних будив, збитих із народного шляху на праву дорогу повертав, старим грішникам приспану совість розбурхував, ерихонською трубою гримів» [5, 23]. Під впливом «Кобзаря» зникала байдужість, розвіювалася, як імла, коли сонце зійде. Ті, хто відчував свою спорідненість з українським корінням, сповнювалися до нього повагою. Можна вважати, що з 1840 р. бере початок формування національної інтелігенції. З її представників уже в кінці 40-х років склалося Кирило-Мефодіївське братство, а наприкінці 50-х українська інтелігенція проявила себе через діяльність громад. Факт формування національно свідомої інтелігенції із середовища освічених поміщиків під впливом «Кобзаря» підтверджує подорож Т. Шевченка в Україну у 1843 р. У 1829 р. він покидав її нікому не відомим 15-літнім підлітком-кріпаком, а вже у 1843 р. його вітали як найбільш бажаного гостя у поміщицьких садибах, домах української знаті. І це, на наш погляд, був не тільки жест ввічливості до автора «Кобзаря», а й прийняття його світоглядних засад, знак готовності духовного самоочищення українців.

Однак нищівним погромом «Кобзаря» обійшлася російська реакційна критика. Зокрема, відомий вислів В. Белінського, який писав: «Хорошая литература, которая только и дышит, что простоватостью крестьянского языка и дубоватостью крестьянского ума» [6, 440], далеко не єдиний вияв несприйняття Кобзарєвого слова шовіністично настроєними літераторами.

Якщо взяти до уваги той факт, що тогочасна російська література відзначалася салонністю, де право на життя мало дворянство з усіма своїми проблемами, а 26-річний Т. Шевченко у свої художні твори вводить простолюдина – козака та селянина, стають зрозумілими причини негативного ставлення російських шовіністів до книжки Т. Шевченка. Такий підхід до вирішення проблеми літературного героя в «Кобзарі» був несподівано новим і не входив у параметри самодержавно-ідеологічного бачення літературної справи. Тим більше випадав «Кобзар» з імперських вимірів, оскільки був написаний українською мовою. На той час письменники, що були українцями за походженням, як правило, писали по-російськи, використовуючи українські сюжети. Така творчість українцям великодушно дозволялася. Т. Шевченко, відчувши красу рідного слова та його силу у час глибокої туги за Батьківщиною, не пішов прокладеним для письменства шляхом прирошення українських сюжетів російською мовою. Поет вибрав мовою своїх творів рідну, українську. Це був усвідомлений вибір –

без пристосуванства і зради. Більше того, у вступі до поеми «Гайдамаки», яка була написана вслід за виходом «Кобзаря», поет дав гідну відповідь «доброзичливим» радникам, які вважали, що по-російськи його поетичний талант розкрився б значно краще:

Спасибі за раду.
Теплий кожух, тільки шкода –
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.

Відомо, що кілька поетичних творів і прозу Т. Шевченко писав по-російськи. Однак ці твори в художньому плані значно програють перед україномовними. До речі, Т. Шевченко сам в цьому зізнавався.

Отож, своїм «Кобзарем» поет вивів нашу мову з ужиткового рівня на літературний простір, надав їй чинності, статусу літературної норми. На цьому загальновідомому факті варто зробити наголос, на наш погляд, тому, що в українській літературі XIX ст. пошевченкової доби спостерігаємо своєрідний вибух саме україномовних митців неабиякої художньої сили, відомих як шістдесятників: А. Свидницький, О. Стороженко, С. Руданський, Ганна Барвінок, П. Кузьменко, Я. Кухаренко, Я. Щоголев, П. Куліш, Л. Глібов. Вплив Т. Шевченка на вибір мови цими письменниками беззаперечний. Однак доводиться, на жаль, констатувати, що не всі вони мали Шевченків гарт проти наступу реакції. Валуєвський циркуляр 1863 р. став для багатьох із них перешкодою для україномовної творчості.

Отже, вікопомність і велич Т. Шевченка як національного поета власне й полягає в тому, що, отримавши скарб митця, він використав його не заради особистої слави, чинів чи маєстності, а заради розбудови національної культури, відродження національної пам'яті та свідомості. Ось чому й потрібно вести мову про Т. Шевченка як носія високої національної ідеї, а не просто собі співця знедолених кріпаків.

Зрада своєму народові, Україні власне сприймалася Т. Шевченком як особиста духовна драма. Зустрівшись із землячками-змовниками, що були московською блекотою напоєні у поемі-візії «Сон», поет не приховував свого страждання: *Україно! Україно! Оце твої діти*. На наш погляд, це не лише мотив творчості, але одна із вузлових світоглядних проблем поета. Не заперечуючи антикріпосницького спрямування поезії Т. Шевченка, сьогодні звертаємо увагу у його творах на проблему співвідношення добра і

зла як віковічних категорій. І більше, на наш погляд, драматизму там, де зло чинять «свої люди». Це батьки Катерини, що вигнали її з дому; варнак, немилосердний у своїй помсті; згадуваний уже петербурзький чиновник та всі мовчазні (у Шевченка вони часто означені епітетом *німі*) свідки сваволі. Тому і вознісся над ними «святий лицар» – юродивий, що один відважився дати капралові ляпаса. Страшні, немилосердні слова Т. Шевченка, що їх в «Юродивому» адресовано «своїм же землякам кровним і суспільним побратимам», на думку І. Світличного, викликані також пасивністю, упокореністю загалу та фарисейством донощиків [7, 376].

Отже, не критика багатих за те, що вони багаті, та оспівування бідних зі співчуття, як це пропонувало традиційне радянське літературознавство, а моральні чинники у поведінці персонажів були для Т. Шевченка критеріями в оцінюванні діяльності цих персонажів.

У світлі сьогодення прочитання спадщини Кобзаря важливе значення займає проблема остаточного подолання так званих його богоборчих мотивів. Це один із найважливіших аспектів нового прочитання творів Т. Шевченка.

Розглядаючи названу проблему, Д. Чижевський свого часу писав: «поет живе не тільки правдою ума та консеквентністю мислення, а значно більше правдою серця та послідовністю емоцій, які можуть привести його до простих та виразних протиріч із самим собою. Але в Шевченка не знайдемо в релігійному питанні навіть таких уже гострих протиріч із собою» [8, 330].

Цікавим, як видається, є заглиблення Д. Чижевського у тому плані, що означену проблему дослідник розглядає з двох позицій, розрізняючи «народну релігійність» Т. Шевченка, до якої він зберіг «теплі почування», та «офіційну російську церкву» як установу» [8, 330, 331, 333] в усіх її формальних стосунках з українським народом.

Із думкою Д. Чижевського солідаризується Віра Сулима. За її спостереженнями, релігійне світосприйняття виховувалося у Шевченка під впливом традиційних народних уявлень. Знання Святого Письма поетом дослідниця пов'язує з його раннім дитинством: «в рідній хаті чув його з голосу батька чи діда; кобзарі й лірники співали про Ісуса та про Лазаря; навчаючись у сільській школі у дяка, мало не на пам'ять вивчив увесь Псалтир; зворушливо описав своє спілкування з Богом у вірші «Мені тринадцятий минало...» [9, 184]. З позицій «народної релігійності» потрактовано образ Марії в одноіменній поемі.

Вивчаючи історію образотворчого мистецтва в Академії художеств, він мав змогу глибше проникнути у біблійні образи та

сюжети. На наш погляд, саме в цей час була усвідомлена Шевченком необхідність та доцільність інтерпретації євангельських істин у поетичних творах з метою підняття духовності своїх сучасників. Упродовж свого творчого шляху Т. Шевченко здійснював це завдання ретельно й наполегливо у багатьох творах. Серед них виділяємо «Псалми Давидові», «Подражаніє Ізекіїлю», «Ісаія. Глава 35», «Во Іудеї...», «Неофіти», «Марія» та б. ін. Значну частину цих творів було написано на засланні, де поет майже не розлучався з Біблією. На думку В. Сулими, Т. Шевченко мав особливий погляд на завдання поета. Він вважав його «прямим (хоч і таємним) посередником між Богом і людьми». Цікаві погляди були у поета щодо сучасної йому України. На неї він дивився як на землю, зруйновану гріхом і злом, що виражалось у «соціальній нерівності, політичній тиранії, національному гніті», спустошеній моралі [9, 187]. Проти цього зла поет закликав боротися, щоб повернути утрачений рай. Саме під цим кутом зору по-новому висвітлюється зміст багатьох поетичних висловлювань Кобзаря, особливо медитативного характеру, які в радянські часи безапеляційно вважались атеїстичними.

Такий підхід до прочитання творів Т. Шевченка дає, на наш погляд, можливість побачити у ньому поета – виразника національних інтересів, пророка, апостола, але не безбожника та обмеженого виключно соціальною ідеєю революціонера-демократа.

Література

1. Іванишин П. Вульгарний «неоміфологізм»: від інтерпретації до фальсифікації Т. Шевченка. – Дрогобич: «Відродження». – 2001. – 174 с.
2. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя. – К.: Дніпро, 1991. – 702 с.
3. Шевченко Т. Твори: У 5-ти т. – К.: Дніпро, 1971. – Т.5. – 543 с.
4. Забужко О. Шевченків міф України: спроба філософського аналізу. – К., 1997. – 144 с.
5. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. – К.: Україна. – 1994. – 173 с.
6. Белинский В. Полное собр. соч.: В 13-ти т. – М., 1956. – Т.12. – 596 с.
7. Світличний І. Духовна драма Шевченка // Світличний І. Серце для куль і для рим: Поезії. Поетичні переклади. Літературно-критичні статті. – К., 1990. – 581 с.
8. Чижевський Д. Шевченко й релігія // Шевченко й релігія: Повне видання творів Тараса Шевченка: У 10-ти т. – Варшава-Львів, 1936. – Т.10. – 361 с.
9. Сулима В. Тарас Шевченко: Кобзар. Пророк. Апостол // Сулима В. Біблія і українська література. – К.: Освіта. – 1998. – 400 с.